

NOVERBAL MULOQOTDA SON KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLAR XUSUSIYATLARI

Botirova Valida Shuhrat qizi

Andijon davlat chet tillari instituti magistranti

e-mail: saidovavolida88@gmail.com.

Tel: +99890 920 12 52

Annotatsiya. Ushbu maqolada son komponentli frazeologik birliklarning paralingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi, ularning tillararo aloqasi va madaniy qiymati yoritiladi. Madaniyatlararo muloqotda muhim ahamiyat kasb etuvchi idiomalardagi raqamli komponentlar va ularning noverbal ifodasi yetarlicha o'rganilmaganligi tadqiqot muammosi hisoblanadi. Globallashtirilgan dunyoda nozik kommunikativ nuanslarni tushunishning ahamiyati ortib borayotganini hisobga olsak, ushbu mavzu bugungi kunda juda dolzarbdir. Ushbu maqolaning ilmiy hissasi numerativli frazeologik birliklarning turlari, ularning paralingvistik xususiyatlarini aniqlashtirish hamda batafsil yoritib berishdan iborat. Ushbu ishning amaliy hissa tarjimonlarga, til o'rganuvchilarga va madaniy vositachilarga tushunmovchiliklarning oldini olishda yordam berishi mumkin bo'lgan madaniyatlararo muloqotda idiomalarni yaxshiroq talqin qilish modelini ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: son asosli frazeologizmlar, imo-ishoralar, grafik vositalar, noverbal muloqot, denotative ma'no.

Kirish. Til belgilarning dinamik tizimi bo'lgani uchun u nafaqat og'zaki muloqotni, balki og'zaki bo'lmagan shakllarni ham o'z ichiga oladi. Paralingvistik elementlar, jumladan, yuz ifodalari, intonatsiya, imo-ishoralar, inson harakatlari og'zaki ifodalarning ma'nosini sezilarli darajada boyitadi va ba'zida u odamlarning o'zaro munosabatlarida hukmronlik qilishi mumkin. Idiomalar va frazeologiyalar keng o'rganilgan bo'lsa-da, songa asoslangan frazeologik birliklarning o'ziga xos paralingvistik realizatsiyasi haligacha yetarlicha o'rganilmagan.

Idiomalar va frazeologiyalar keng o'rganilgan bo'lsa-da, raqamlarga asoslangan frazeologizmlarning o'ziga xos paralingvistik amalga oshirilishi haqida juda kam tadqiqotlar olib borilgan. Piter Nyumarkning so'zlariga ko'ra, "intonatsiya va imo-ishoralarsiz til o'z ma'nosining muhim qismini yo'qotadi"¹. Bu, ayniqsa, sonli komponentlarni o'z ichiga olgan so'zlashuv iboralarida noverbal muloqotning muhimligini ta'kidlaydi. So'z orqali muloqot inson tafakkuri va his tuyg'ularini

¹ Peter Newmark. A Textbook of Translation. Prentice Hall, 1988, p. 212

o'ziga xos in'ikosi hisoblansa, noverbal muloqotda esa insonning tana harakatlari orqali yetkazilgan axborotning chin yoki yolg'onligi ko'rinib turadi².

Turli xalqlardagi iboralar paralingvistik xatti-harakatlarga bog'liq bo'lgan hissiy nuanslar, madaniy qadriyatlar va pragmatik ma'nolarni yetkazadi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ham shundaki, turli til va madaniy kontekstlarda songa asoslangan idiomalarning paralingvistik ifodasi va talqinini o'rganishdir. Og'zaki va og'zaki bo'lmagan signallarni to'g'ri talqin qilish muhim bo'lganligi sababli, madaniyatlararo muloqotning ortib borayotgan ahamiyati ushbu mavzuni tanlashga turtki bo'ldi. Ko'p madaniyatli o'zaro ta'sirlarda idiomatik iboralarni noto'g'ri tushunish ko'pincha lug'at yetishmasligidan emas, balki paralingvistik belgilarni noto'g'ri talqin qilishdan kelib chiqadi. Devid Kristalning fikricha, "og'zaki bo'lmagan muloqot o'zaro ta'sirning oqimi va ma'nosini saqlab qolishda nutq kabi hayotiy ahamiyatga ega"³.

Adabiyotlar sharhi. Ma'lumki, o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon tilshunosligida nutqda fe'l vositalari bilan bir qatorda noverbal vositalarni ham turli jihatlarida o'rganishga e'tibor berila boshlandi. Ulardan F. Poyatos, G. Treyger, D. Shifrin, I. Yildirim, D. Eryilmaz, Sh. Ruxi, G. Kolshanskiy, T. Nikolaeva, A. Reformatskiy, G. Kreidlin, T. Vlasova, A. Plaxotnikov, E. Borisova, R. Yakobson, A. Nurmonov, A. Sobirov, M. Saidxonov tilshunoslikda; N. Gunduz, F. Serdjant, D. Abduazizovalar sotsiolingvistika; Safarov pragmalingvistika; M. Umarxo'djayev lingvo-madaniyatshunoslik, U. Erish, M. Ishik, M. Gekxan, V. Konetskaya ijtimoiy muloqot; I. Gorelov psixolingvistika, A. Sadoxin madaniyatlararo muloqot, M. Argyle, A. Meyerabian, A. Piz psixologiyasi; T.Shklyar ijtimoiy iqtisodga oid tadqiqotlar olib bordi. Garchi bu asarlar qimmatli tushunchalar bergan bo'lsa-da, bu tadqiqot frazeologik tahlilda paralingvistika va son simbolizmini uyg'unlashtirishga urg'u beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada turli madaniyatlarda songa asoslangan frazeologik birliklarning paralingvistik xususiyatlarini tahlil qilib, sifat va induktiv yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqot maxsus kuzatishlardan kengroq umumlashmalarga o'tadi. Ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri kuzatish va adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali to'planadi, bu to'liq akademik yaxlitlik va axloqiy muvofiqlikni ta'minlaydi. Qolaversa, tadqiqot sonli frazeologizmlar bilan bog'liq bo'lgan umumiy va madaniyatga xos paralingvistik qoliplarni aniqlashga, har tomonlama va qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan.

Muhokama va natijalar. Son komponentli frazeologizmlar hozirgi tilshunoslik fanida til ijodi sifatida emas, balki muloqotning multimodal boyligini oshiruvchi paralingvistik grafik vositalar sifatida e'tirof etiladi. Bu iboralar nutqning noverbal

² Muzaffar Qurbonov. Noverbal muloqotni ifodalovchi vositalar. Monografiya. – Andijon: "STEP BY STEP PRINT", 2021. 8-b.

³ David Crystal. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2001, p. 143.

tuzilishiga mustahkam singib ketgan raqamlardan foydalanib, ularning denotativ ma'nolaridan oshib, vizual va ramziy texnikaga aylanadi. Masalan, ingliz tilidagi "at sixes and sevens" iborasi tartibsiz vaziyatni tasvirlaydi, unda ketma-ket tarjima qilishda kognitiv ma'no buziladi. "six" va "seven" ni bildiradigan tarjima grafik jihatdan g'alizlikni keltrib chiqaradi, bu ko'pincha muhokama paytida chalkash imo-ishoralar yoki tartibsiz ko'z harakatlari bilan ta'kidlanadi. Devid Kristalning fikricha, bu idiomalar asosan hissiy holatlarni tasvirlash uchun vizual tasvirlardan foydalanadi⁴. Shunga o'xshab, o'zbek tilidagi "yuz marta aytdim-ku!" iborasi g'azab yoki charchoqni bildiradi. Bu yerda "yuz" raqami harakatni rostan ham yuz marta bajarilganini emas, balki so'zlovchining bir ishni qayta-qayta qilganidan toqati qolmaganligi, g'azab emotsiyasi ustunligini bildiradi. Bu ibora aytilayotganda, ovozda yuqori ohang, qo'lni ko'tarib pasha qilib gapirish yoki qosh chimirish kabi noverbal harakatlar iboraning ta'sir kuchini yanada orttirishga xizmat qiladi. Ne'matulla Isanovning ta'kidlashicha, o'zbek kommunikativ madaniyatida tinglovchining ko'rish qobiliyatini yaxshilash uchun keng qo'l imo-ishoralar yoki fazoviy harakatlar bilan bir qatorda sonli ishoralar ham tez-tez uchraydi⁵.

Rus frazeologiyasida "Семь пятниц на неделе" (haftada yetti juma) iborasi doimo o'z fikrini o'zgartiruvchi odamni tasvirlaydi. Rus madaniyatida bu iborada qo'lni burish harakatlarini qilish keng tarqalgan. Shu sababli, ibora orqali tana harakatlarini birgalikda amalga oshirilishi kuzatiladi. Rus tilida songa asoslangan idiomalar o'zgaruvchanlikni ko'rsatish uchun ko'pincha takrorlanuvchi harakat imo-ishoralaridan foydalanadi, buni Yelena V. Gorbaneva ta'kidlaydi⁶. Yana bir misol "Один в поле не воин" (Daladagi bir kishi jangchi emas) yolg'izlik yoki yetishmovchilikni ta'kidlaydi va bu ibora odatda yelka qisish bilan birga bajariladi.

Turkiy frazeologik birliklarni tahlil qiladigan bo'lsak, "Qirk yil hatiri var" ko'kragiga qo'l ochib qo'ygan holda mehr bilan aytiladi⁷. Ismoil Parlatir "Turk tilida idiomalardagi raqamlar ko'pincha ko'krak qafasiga tegish kabi paralingvistik ishoralar bilan kuchaygan hissiy chuqurlikni anglatadi" deb ta'kidlaydi. "Iki dirhem bir chekirdek" (ikki dirham va bir yadro) iborasi nafislik yoki uslubni bildiradi va odatda kiyim-kechaklarni tartibga solishda yoki turishda ishlatiladi.

Bundan tashqari, sonli frazeologizmlarning paralingvistik o'lchovi Albert Mehrabianning aloqa ma'nosining 93% gacha og'zaki bo'lmagan tarzda uzatilishi, bunda grafik va imo-ishora elementlari muhim rol o'ynaydi⁸, degan xulosasiga mos

⁴ David Crystal. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003, p. 412.

⁵ Nematulla Isanov. O'zbek tilida paralingvistik vositalar. Fan nashriyoti, 1998, 115-b.

⁶ Yelena V. Gorbaneva. Фразеология в межкультурной коммуникации. URSS nashriyoti, 2005, 226-b.

⁷ İsmail Parlatır. Türk Dili ve Kültürü, TDK Yayınları. 2001, 172-b.

⁸ Albert Mehrabian. Silent Messages. Wadsworth Publishing, 1971, p. 53.

keladi. Shu sababli, songa asoslangan frazeologik birliklar nafaqat lingvistik, balki paralingvistik va vizual funktsiyalarni ham bajaradi, raqamlar og'zaki ma'no va noverbal tasvirni bog'laydigan jonli aloqa manzaralarini yaratadi.

Xulosa. Ushbu maqolada o'zbek, rus, ingliz va turk madaniyatlaridagi sonli frazeologik birliklarning paralingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, frazeologizmlardagi sonlar nafaqat ramziy, balki grafik paralingvistik vazifalarni ham bajaradi, ko'pincha imo-ishoralar, mimikalar, tana tili bilan birga keladi, o'zbek, ingliz, rus, turk tillaridan olingan misollar yordamida sonli idiomalar og'zaki bo'lmagan vositalar orqali muloqotni universal tarzda yanada kuchaytiradi. Tadqiqot natijasida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, idiomalardagi raqamlar ko'zda tutilgan ma'noni kuchaytiruvchi o'ziga xos paralingvistik harakatlarni ifodalaydi, raqamlarga madaniy munosabat og'zaki va og'zaki bo'lmagan iboralarga ta'sir qiladi, shuningdek, sonli frazeologik birliklar til va noverbal signallarni uyg'unlashtira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peter Newmark. A Textbook of Translation. Prentice Hall, 1988, p. 212
2. Muzaffar Qurbonov. Noverbal muloqotni ifodalovchi vositalar. Monografiya. – Andijon: “STEP BY STEP PRINT”, 2021. 8-b.
3. David Crystal. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2001, p. 143.
4. David Crystal. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003, p. 412.
5. Nematulla Isanov. O'zbek tilida paralingvistik vositalar. Fan nashriyoti, 1998, 115-b.
6. Yelena V. Gorbaneva. Фразеология в межкультурной коммуникации. URSS nashriyoti, 2005, 226-b.
7. İsmail Parlatır. Türk Dili ve Kültürü, TDK Yayınları. 2001, 172-b.
8. Albert Mehrabian. Silent Messages. Wadsworth Publishing, 1971, p. 53.